

ROMAN SASS

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU GOSPODARSTWA A ZAINTERESOWANIE REORIENTACJĄ ZAWODOWĄ ROLNIKÓW I CZŁONKÓW RODZIN W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM

Streszczenie: Celem artykułu było rozpoznanie potencjału produkcyjnego, zamierzeń inwestycyjnych oraz samooceny rolników co do możliwości rozwoju gospodarstwa przez beneficjentów projektu „Nowy zawód nowa szansa”. Analizie poddano 1242 Indywidualne Plany Reorientacji Zawodowej osób wyrażających chęć uczestnictwa w projekcie. Z przeprowadzonych badań wynika, że gotowość reorientacji zawodowej wyrażają głównie rolnicy i członkowie rodzin wywodzący się z gospodarstw produkujących głównie lub wyłącznie na rynek, o powierzchni 5–30 hektarów. Z kolei małe zainteresowanie reorientacją jest u rolników z najmniejszych gospodarstw do 5 hektarów. Są to najprawdopodobniej rolnicy starsi, o niskich kwalifikacjach i małej mobilności, którzy przyjęli strategię przetrwania.

Słowa kluczowe: reorientacja zawodowa rolników, potencjał produkcyjny gospodarstwa, skala produkcji, inwestycje

1. WSTĘP

Tradycyjna wieś miała charakter określany dzisiaj mianem wielofunkcyjnego, bowiem rolnicy obok produkcji płodów rolnych wytwarzali też środki do produkcji, narzędzia, maszyny, paszę, materiały budowlane. Pozostali mieszkańcy wsi uzupełniali ten wielofunkcyjny system zaopatrzeniem w inne produkty niezbędne do życia mieszkańcom i rodzinom wiejskim¹. Po roku 1989 nastąpiło w polskim rolnictwie szereg znaczących zmian spowodowanych przejściem z gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej. Procesy dostosowawcze w rolnictwie zdecydowanie nasiliły się po integracji Polski z Unią Europejską. Praca we własnym gospodarstwie rolnym przestaje być wystarczającym źródłem dochodu dla większości rolników i członków rodzin rolniczych. Jak wynika z danych

¹ J. Wilkin, *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich*, [w:] Problemy integracji rolnictwa 3/99, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa 1999, s. 25–27.

przytoczonych w Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich² działalność rolnicza jest głównym źródłem utrzymania jedynie dla niespełna 27% gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych pojawiły się opracowania mówiące o ogromnej skali bezrobocia na wsi, przy czym wskazywano na tzw. bezrobocie ukryte, czyli nadwyżki niewykorzystanej siły roboczej występujące najczęściej w niewielkich gospodarstwach^{3,4}. Na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego z roku 1996 w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego i działki rolnej łącznie tzw. „populacja zbędnych” liczyła 917 tysięcy osób⁵. Dane PSR 2010, czyli pomiar po 14 latach wskazują na wzrost osób zbędnych w gospodarstwach rolnych nawet do miliona osób^{6,7}.

Prognozowany w Strategii Rozwoju Kraju do roku 2015 spadek zatrudnienia w I sektorze gospodarki⁸ z 17,4% w 2005 r. do 11,0% w roku 2015 wynika ze wzrostu produktywności rolnictwa, ale oznacza także konieczność stworzenia realnych perspektyw zatrudnienia poza rolnictwem dla setek tysięcy mieszkańców wsi w skali kraju. Jak wynika z danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010 na 1 563 tysiące gospodarstw rolnych o wielkości powyżej jednego hektara, aż 92,1% ma powierzchnię nie przekraczającą 20 ha⁹. Uwzględniając aktualne trendy rozwojowe można założyć, że praktycznie w każdym z takich gospodarstw przynajmniej jedna osoba powinna poszukać dla siebie dodatkowego źródła dochodu poza rolnictwem.

W Polsce od początku lat 90 ubiegłego stulecia rolnicy podejmują działania dostosowawcze wywołane przywróceniem gospodarki rynkowej i integracją europejską^{10, 11}. Coraz wyraźniej wyodrębnia się grupa gospodarstw towaro-

² *Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich założenia do „Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich”* Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 79.

³ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1977, s. 65–86.

⁴ I. Frenkel, *Rynki wiejskie: Ziemia, Kapitał, Praca, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2001, s. 98–153.

⁵ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, PAN, Warszawa 2003, s. 84–89.

⁶ I. Frenkel, *Pracujący w gospodarstwach rolnych. Tendencje zmian w latach 2005–2010*, [w:] A. Rosner (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, Instytut Rozwoju wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2012, s. 61–91.

⁷ PSR 2010 prowadzony był nową metodologią pomiaru tzw. rocznych jednostkach pracy (RJP) stanowiących ekwiwalent czasu pracy osoby pełnozatrudnionej (przyjmuje się tu 2120 godzin pracy w roku tzn. 265 dni roboczych po 8 godzin dziennie).

⁸ obejmującym: Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo

⁹ Powszechny Spis Rolny 2010, Raport z wyników, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011.

¹⁰ S. Mańko, R. Sass, T. Sobczyński, *Dochody z tytułu zarządzania i ryzyka wybranych typów rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji*, „Zeszyty Naukowe BTN”, Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych. XLIV, Seria B Nr 58, Bydgoszcz 2005, s. 326–336.

¹¹ S. Mańko, R. Sass, T. Sobczyński, *Dochody z zarządzania i ryzyka w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstw i kierunku produkcji*, „Folia Universitatis Agriculturae Steti- nensis, Oeconomica” 2007, 254 (47), s. 169–176.

wych¹². Widać jednak wyraźnie, że grupa gospodarstw rozwojowych jest w mniejszości, jest to około 8–10% ogółu gospodarstw w Polsce^{13, 14}. Z kolei druga grupa gospodarstw to gospodarstwa nierozwojowe – socjalne, których jest zdecydowana większość. Podobna sytuacja jest w województwie kujawsko-pomorskim, pomimo, że rolnictwo w tym województwie zaliczane jest jednych z najlepszych w kraju¹⁵, to większość gospodarstw ma za mały potencjał aby uzyskać dochód umożliwiający utrzymanie rodziny i finansowanie rozwoju gospodarstwa. Z ustaleń Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie (KPODR) wynika, że około 10 tys. gospodarstw to gospodarstwa rozwojowe i 15 tys. gospodarstw mające szanse na rozwój. Zatem ponad 60% gospodarstw to gospodarstwa nie rozwojowe¹⁶. W tej sytuacji znaczna część rolników i członków rodzin z województwa kujawsko-pomorskiego będzie musiała poszukiwać dodatkowych dochodów poza gospodarstwem. Wobec niezdolności większości gospodarstw w Polsce do rozwoju powstaje olbrzymi problem społeczny co z ludźmi egzystującymi w tych gospodarstwach, jak umożliwić im osiągnięcie dochodu gwarantującego utrzymanie rodziny.

Przedstawiona powyżej sytuacja była bezpośrednią inspiracją do podjęcia przez KPODR działań na rzecz reorientacji zawodowej rolników i członków ich rodzin. W 2010 roku rozpoczęto wdrażanie projektu „NOWY ZAWÓD NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza”. Projekt jest finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego z poddziałania 8.1.2. Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Celem projektu jest przygotowanie rolników i domowników do podejmowania nowych aktywności zawodowych na obszarach wiejskich poprzez zdobywanie kwalifikacji ułatwiających znalezienie dodatkowego, poza rolniczego źródła dochodu. Beneficjentami projektu jest 4000 rolników i domowników ubezpieczonych w KRUS.

Proces reorientacji zawodowej znacząco różni się od innych metod edukacji dorosłych (np. osób bezrobotnych). Jest to propozycja stworzenia nowej szansy dla rolników i domowników w oparciu o posiadane przez nich umiejętności i kompetencje zdobyte w ramach pracy w gospodarstwie. Umiejętność obsługi maszyn, wykonywanie różnych prac polowych, prace w ogrodzie, przygotowywanie tradycyjnych potraw, opieka nad dziećmi i osobami starszymi, to bardzo

¹² B. Karwat-Woźniak, *Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych*, [w:] A. Sikorska (red.), *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2005, s. 13–16.

¹³ W. Józwiak, *Konkurencyjność polskich gospodarstw*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2008, 23–24, s. 5–7.

¹⁴ W. Józwiak, *Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa-kwestie efektywności i konkurencyjności*, IERiGŻ, Program Wieloletni 2005–2010, nr 181, Warszawa 2008, s. 69–71.

¹⁵ J. Zegar, *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, GUS, Warszawa 2003, s. 52–57.

¹⁶ Przyjmując za W. Józwiakiem, że gospodarstwa o wielkości powyżej 16 ESU są to gospodarstwa rozwojowe, 8–16 ESU jako potencjalnie rozwojowe.

często spotykane na wsi kompetencje, które jednak, aby stanowiły szansę na rynku pracy wymagają formalnego potwierdzenia, certyfikacji, uzupełnienia, uznania itd. Proces reorientacji to przede wszystkim indywidualne doradztwo dla rolnika, a czasem dla całej jego rodziny, w ramach którego następuje nowe spojrzenie na własną pozycję zawodową oraz próba znalezienia pozytywnego rozwiązania.

Przeprowadzone badania miały na celu rozpoznanie potencjału produkcyjnego, zamierzeń inwestycyjnych oraz samoocenę rolników co do możliwości rozwoju gospodarstwa przez beneficjentów projektu „NOWY ZAWÓD NOWA SZANSA” w województwie kujawsko-pomorskim

2. MATERIAŁ I METODA

Dla każdego beneficjenta projektu „NOWY ZAWÓD NOWA SZANSA” opracowywane są Indywidualne Plany Reorientacji Zawodowej (IPRZ). Celem zasadniczym IPRZ jest diagnoza predyspozycji zawodowych osób uczestniczących w projekcie, a także przygotowanie do wejścia na rynek pracy (czynniki utrudniające podjęcie pracy, analiza oczekiwań zawodowych). Ważną częścią IPRZ są informacje o gospodarstwie, a także aktywność inwestycyjna w ostatnich 10 latach i zamierzenia na przyszłość. Te informacje pozwalają ocenić potencjał i możliwości rozwoju gospodarstwa oraz kim są osoby wyrażające gotowość podjęcia reorientacji.

W artykule przedstawiono wyniki z 1242 IPRZ sporządzonych w 2012 roku. Ogółem w roku 2012 wyraziło chęć uczestnictwa w projekcie 1368 rolników i członków rodzin. Do analizy wzięto dane pochodzące z 1242 IPRZ, ze względu na istotne uchybienia pominięto 126 IPRZ. Uczestnikami projektu mogą być rolnicy-właściciele gospodarstw i małżonkowie-współwłaściciele, a także pozostali członkowie rodziny – domownicy, ubezpieczeni w KRUS. Na pytania dotyczące gospodarstwa nie odpowiadali domownicy. W przypadku zadeklarowania się jako domownik, osoba ta przechodziła do diagnozy predyspozycji i oczekiwań zawodowych. Dlatego też w wynikach badań podano wypowiedzi rolników i ich małżonków – współwłaścicieli gospodarstw, takich osób było w 2012 roku 1080. Ze względu na ograniczony zakres pracy nie jest możliwe przedstawianie wszystkich danych dotyczących gospodarstwa rolnego zawartych w IPRZ.

Pytania zawarte w IPRZ były w większości przypadków zamknięte, natomiast osoby sporządzające IPRZ mogły w niektórych pytaniach wskazać więcej niż jedną odpowiedź, wówczas liczba wskazań jest większa niż liczba osób, których IPRZ poddano analizie (1080 osób). Pomimo, że beneficjenci mogli bez problemu wybrać odpowiedź, to niemalże w każdym pytaniu są sytuacje, że część beneficjentów nie udzieliła odpowiedzi, w tabelach zamieszczonych w wynikach badań, zapisano to w pozycji brak odpowiedzi. Ponieważ są pytania, w których brak odpowiedzi był znaczący, strukturę odpowiedzi obliczono w dwóch wariantach:

- I wariant, przyjmując jako podstawę odniesienia (100) liczbę beneficjentów-1080 osób,

- II wariant, przyjmując jako podstawę odniesienia (100) sumę liczby wskazań ogółem z pominięciem pozycji brak odpowiedzi.

Drugi wariant jest właściwszy do interpretacji. Jeżeli osoba wypełniająca IPRZ nie udzieliła odpowiedzi to nie wiadomo z jakiego powodu (nie umiała wskazać właściwej odpowiedzi lub nie chciała odpowiedzieć). Obliczona struktura odpowiedzi dla wariantu pierwszego i drugiego wyraźnie różni się (por.tab.3,4,5,6). Zamieszczenie w tabelach struktury odpowiedzi dla dwóch wariantów jest jednak zasadne z tego powodu, że są pytania, w których – brak odpowiedzi jest znikomy, a beneficjent projektu mógł wskazać tylko jedną odpowiedź, wówczas różnica pomiędzy wariantami jest nie wielka i interpretacja wyników nie jest obciążona dużym błędem (tab.1).

3. WYNIKI BADAŃ

Spśród wszystkich badanych dominują kobiety (56,44%) i osoby młode do 40 roku życia, których udział w ogólnej populacji stanowił ponad 60%. Udział osób starszych jest znacznie mniejszy – 37,35% (rys.1). W grupie badanych dominują właściciele gospodarstw ponad 47% i współwłaściciele – współmałżonkowie niecałe 40%. Mały jest natomiast udział domowników 13,4% ogółu badanych. Ważną cechą charakteryzującą kwalifikacje osób uczestniczących w projekcie jest wykształcenie (rys. 2). Dominują zdecydowanie osoby ze średnim wykształceniem – 47,42% i zawodowym – 32,37%, również udział osób z wyższym wykształceniem jest znaczący – 10,87%. Razem udział osób z wykształceniem średnim i wyższym to prawie 60% (58,29%). Świadczy to o wysokich potencjalnych kwalifikacjach uczestników projektu.

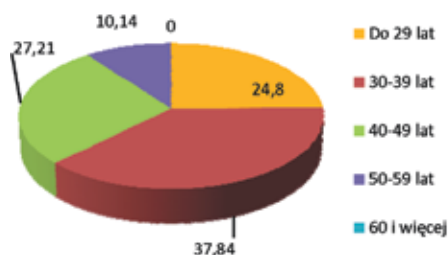
Jeżeli chodzi o doświadczenie w prowadzeniu gospodarstwa to biorąc pod uwagę lata prowadzenia gospodarstwa nie ma wyraźnej dominacji, rozkład badanych jest niemalże identyczny zarówno dla osób z małym doświadczeniem jak i długim okresem prowadzenia gospodarstwa, powyżej 10 lat (rys.3). Na uwagę zasługuje fakt, że stosunkowo mały jest udział osób z bardzo małych gospodarstw – do 5 ha UR, grupa ta stanowi 13,43%. Wynika to najprawdopodobniej z tego, że część rolników i domowników wywodząca się z małych obszarowo gospodarstw już ma dodatkowe źródło dochodu. Spora jest zapewne grupa rolników, która przyjęła strategię przetrwania. Dodatkowo ułatwia im to obowiązujący w Polsce system płatności obszarowych. Najczęściej rolnicy ci wydzierżawili ziemię (przy czym dość powszechną praktyką są nieformalne ustne umowy najmu) i jednocześnie biorą dopłaty^{17, 18}. Zdecydowanie dominują osoby wywodzące się z gospodarstw o powierzchni 5,1– 15,0 ha (36,85%). Wśród osób, które chcą nabyć nowe umie-

¹⁷ R. Sass, *Zmiany struktury obszarowej rolnictwa w Polsce i w skali województw*, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2, CDR Oddział w Poznaniu, Poznań 2013, s. 44.

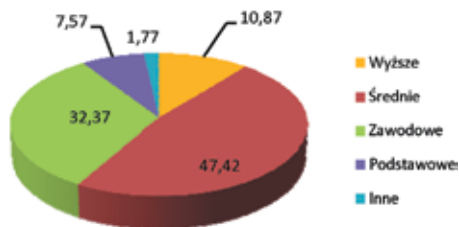
¹⁸ A. Sikorska, *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa” 2013, nr 1, s. 19.

jętności jest ponad 6% wywodzących się z gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha UR (rys.4). Zastanawiające jest jakie są motywy rolników z gospodarstw dużych, którzy wyrazili chęć uczestnictwa w projekcie. Na uwagę zasługuje opinia badanych co do możliwości rozwojowych gospodarstw. Aż 60,8% badanych oceniło swoje gospodarstwo jako rozwojowe lub mające szansę na rozwój¹⁹, tylko 21% badanych zaliczyło gospodarstwo do grupy nierozwojowych. Ponadto 18% badanych nie potrafiło zaliczyć gospodarstwa do określonej grupy (rys.6). Nie powinna dziwić dość optymistyczna wizja rozwoju gospodarstwa, ponieważ 78,7% badanych wskazało, że gospodarstwo produkuje głównie na rynek lub wyłącznie na rynek. A tylko 21,3% wypowiedziało się, że celem działalności gospodarstwa jest produkcja wyłącznie lub głównie na własne potrzeby (rys.5).

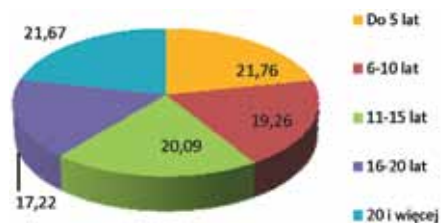
Rysunek 1. Wiek respondentów

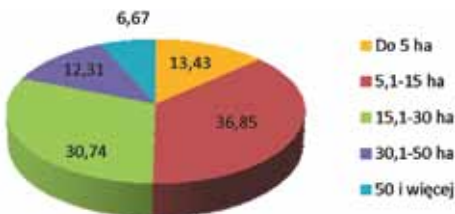
Rysunek 2. Wykształcenie

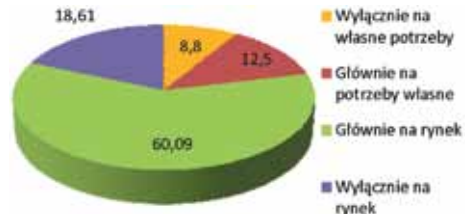
Rysunek 3. Liczba lat prowadzenia

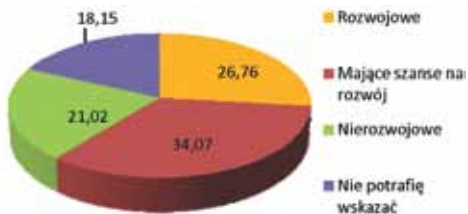
Rysunek 4. Powierzchnia gospodarstwa w ha UR gospodarstwa

Rysunek 5. Cel działalności gospodarstwa

Rysunek 6. Możliwości rozwoju gospodarstwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań opartych o Indywidualne Plany Reorientacji Zawodowej.

¹⁹ Przez gospodarstwo rozwojowe rozumiano gospodarstwo, które zapewnia środki na utrzymanie rodziny i generuje nadwyżkę na finansowanie inwestycji.

Tabela 1. Średni stan krów i macior w gospodarstwach beneficjentów projektu

Średnia liczba krów	Liczba wskazań	Struktura wskazań (%)	Średnia liczba macior	Liczba wskazań	Struktura wskazań (%)
do 10 sztuk	419	38,67	do 10 sztuk	627	58,09
11 – 20 sztuk	161	14,83	11 – 20 sztuk	127	11,75
21 – 30 sztuk	51	4,60	21 – 30 sztuk	42	3,92
31 – 40 sztuk	15	1,36	31 – 40 sztuk	11	1,02
41 – 50 sztuk	7	0,68	41 – 50 sztuk	7	0,68
51 – 70 sztuk	6	0,51	51 – 70 sztuk	6	0,51
71 – 100 sztuk	2	0,17	71 – 100 sztuk	0	0,00
ponad 100 sztuk	0	0,00	ponad 100 sztuk	4	0,34
Nie ma krów	407	37,14	Nie ma macior	236	21,82
Brak odpowiedzi	12	2,04	Brak odpowiedzi	11	1,87
Ogółem	1080	100,00	Ogółem	1080	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z IPRZ.

Istotnym uzupełnieniem celu działalności gospodarstwa i samooceny możliwości rozwojowych są informacje dotyczące liczby utrzymywanych krów i macior w gospodarstwie (tab.1). Spośród 1080 osób uczestników projektu (419) prawie 39% zadeklarowało, że utrzymywało średnio w ciągu roku, mniej niż 10 sztuk krów, ale ponad 19% właścicieli utrzymywało stada krów od 11–30 sztuk. O znacznej skali chowu bydła świadczy także sprzedaż mleka. Ponad 50 tys. litrów mleka sprzedawało 20,95% rolników, w tym 5,96% ponad 100 tys. litrów. Bardzo podobna sytuacja odnosi się do trzody chlewnej. 58% rolników utrzymywało stado macior poniżej 10 sztuk, a 15,67% stada 11–30 macior, co jak na warunki Polskie jest znaczną produkcją. Jeżeli chodzi o sprzedaż tuczników, to dominują gospodarstwa, które sprzedawały 11–50 sztuk (29,8%). Na uwagę zasługuje znaczna grupa gospodarstw sprzedająca 51–200 sztuk (31,86%), a 81 osób zadeklarowało sprzedaż powyżej 300 tuczników rocznie, w tym 33 powyżej 500 sztuk (tab. 2).

Również sprzedaż zbóż potwierdza wypowiedzi ankietowanych, że ich gospodarstwo produkuje głównie lub wyłącznie na rynek. Dominują gospodarstwa (35,78%) sprzedające 10–30 ton zbóż w roku. Udział gospodarstw sprzedających ponad 50 ton jest znaczący, taką sprzedaż zadeklarowało 272 rolników, 25,21% ogółu badanych. Prawie 10% badanych wypowiedziało się, że sprzedawało powyżej 100 ton zboża, jest to sprzedaż z powierzchni około 15 hektarów (tab.2).

O sile ekonomicznej oraz o zamierzeniach dotyczących przyszłości gospodarstwa świadczą wydatki inwestycyjne, zarówno wielkość poniesionych wydatków jak i kierunek inwestowania. Z wypowiedzi beneficjentów wynika, że większość inwestowała średnio w ciągu 10 minionych lat prawie dwukrotnie (1,92 razy). Nie inwestowało 188 rolników 9,23%. Najczęściej inwestowano w zakup maszyn – 32,77%, budowę i modernizację budynków- 22,84% i zakup

Tabela 2. Sprzedaż w ciągu roku mleka, tuczników i zbóż

Mleko	Liczba wskazań	Struktura wskazań (%)	Tuczniki	Liczba wskazań	Struktura wskazań (%)	Zboża	Liczba wskazań	Struktura wskazań (%)
do 10 tys. litrów	37	3,41	do 10 sztuk	48	4,43	do 10 ton	144	13,29
10–30 tys. litrów	64	5,96	11–50 sztuk	322	29,80	10–20 ton	252	23,34
30–50 tys. litrów	66	6,13	51–100 sztuk	210	19,42	20–30 ton	134	12,44
50–70 tys. litrów	53	4,94	101–200 sztuk	134	12,44	30–40 ton	77	7,16
70–90 tys. litrów	24	2,21	201–300 sztuk	55	5,11	40–50 ton	75	6,98
90–100 tys. litrów	85	7,84	301–400 sztuk	28	2,56	50–70 ton	74	6,81
powyżej 100 tys. litrów	64	5,96	401–500 sztuk	20	1,87	70–90 ton	42	3,92
Nie było sprzedaży	665	61,51	powyżej 500 sztuk	33	3,07	90–100 ton	53	4,94
Brak odpowiedzi	22	2,04	Nie było sprzedaży	201	18,57	powyżej 100 ton	103	9,54
Ogółem	1080	100,00	Brak odpowiedzi	29	2,73	Nie było sprzedaży	109	10,05
			Ogółem	1080	100,00	Brak odpowiedzi	17	1,53
						Ogółem	1080	100,00

Źródło: Jak w tabeli 1.

gruntów – 14,63% (tab.3). Z wypowiedzi rolników wynika, że środki na realizację inwestycji pochodziły z własnych oszczędności, kredytów preferencyjnych i funduszy Unii Europejskiej. W znikomym stopniu rolnicy korzystali z kredytów komercyjnych – 4,99%, jest to zrozumiałe ze względu na dużo wyższe koszty kredytów komercyjnych, w sytuacji gdy dostępne były znacznie tańsze kredyty z dopłatą ARiMR, a w późniejszym okresie środki Unii Europejskiej w ramach SAPARD, SPO, PROW 2004–2006 i 2007–2013 (tab. 3).

Tabela 3. Kierunki inwestowania i sposób finansowania inwestycji

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Wydatki inwestycyjne w ostatnich 10 latach			
Zakup gospodarstwa	30	2,78	1,47
Zakup gruntów	297	27,50	14,63
Budowa modernizacja budynków	465	43,06	22,84
Zakup maszyn	667	61,76	32,77
Zakup zwierząt	157	14,54	7,71
Zakup lub budowa innych środków trwałych	231	21,39	11,35
Nie inwestowałem	188	17,41	9,23
Brak odpowiedzi	70	6,48	
Ogółem	2105	194,92	100,00
Źródła finansowania inwestycji			
Wyłącznie ze środków własnych	318	29,44	27,83
Z wykorzystaniem pożyczek prywatnych	54	5,00	4,72
Z wykorzystaniem kredytów komercyjnych	57	5,28	4,99
Z wykorzystaniem kredytów preferencyjnych	337	31,20	29,48
Z wykorzystaniem funduszy UE	377	34,91	32,98
Brak odpowiedzi	217	20,09	
Ogółem	1360	125,92	100,00
Koszty inwestycji zrealizowanych w minionych 10 latach (zł)			
Do 10 000 zł	38	3,52	4,85
10 000 – 30 000 zł	152	14,07	19,39
30 000 – 50 000 zł	111	10,28	14,16
50 000 – 100 000 zł	136	12,59	17,34
100 000 – 200 000 zł	131	12,13	16,71
200 000 – 500 000 zł	143	13,24	18,24
500 000 – 1 000 000 zł	64	5,93	8,16
Powyżej 1 000 000 zł	9	0,83	1,15
Brak odpowiedzi	296	27,41	
Ogółem	1080	100,00	100,00

Źródło: Jak w tabeli 1.

Koszty jakie ponieśli rolnicy na realizację inwestycji są zróżnicowane i nie można wyodrębnić dominującej kwoty. Natomiast znaczną grupę stanowią rolnicy, którzy wydali ponad 100 tys. zł, rolników takich było 347 tj. 44,26%. W tej grupie 73 rolników zadeklarowało, że wydali na inwestycje powyżej 500 tys. zł. Główne oczekiwania jakie mieli rolnicy inwestujący dotyczyły zwiększenia dochodów-29,6% i zmniejszenia uciążliwości pracy około – 32,1% beneficjentów. Na uwagę zasługuje również sprostanie wymaganiom ochrony środowiska i/lub zapewnienie dobrostanu zwierząt -17,35% beneficjentów (tab.4).

Zrealizowane inwestycje, wielkość poniesionych wydatków jak i główne oczekiwania związane z podejmowaniem inwestycji dowodzą o nastawieniu prorozwojowym większości rolników, którzy ponadto widzą potrzebę nabycia nowych umiejętności aby zwiększyć swoje możliwości w poszukiwaniu dodatkowej pracy.

Tabela 4. Główne oczekiwania związane z podejmowanymi inwestycjami

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Zwiększenie dochodów	568	52,59	29,60
Pozostawienie następcy gospodarstwa w dobrym stanie	87	8,06	4,53
Sprostanie wymaganiom ochrony środowiska i/lub zapewnienie dobrostanu zwierząt	333	30,83	17,35
Zmniejszenie uciążliwości lub poprawa wydajności pracy	616	57,04	32,10
Zapewnienie miejsca pracy członkom rodziny	74	6,85	3,86
Uzyskanie lub utrzymanie uznania i wizerunku przodującego rolnika	36	3,33	1,88
Poprawę jakości produkcji podyktowaną wymaganiami odbiorcy	175	16,20	9,12
Inne	30	2,78	1,56
Brak odpowiedzi	61	5,65	
Ogółem	1980	183,33	100,00

Źródło: Jak w tabeli 1.

Na tym tle interesująco przedstawiają się zamierzenia beneficjentów związane z planowanymi inwestycjami. Pośrednio świadczy to, czy postrzegają gospodarstwo jako rozwojowe. Spośród ogółu beneficjentów dominuje grupa rolników, która zamierza w najbliższym okresie inwestować. Prawie 20% zamierza inwestować w ciągu roku, a 42% w ciągu 2–4 lat. Nie zamierza inwestować około 27% właścicieli. Spośród planowanych inwestycji dominuje zakup maszyn i urządzeń – 42,9%, budowa i modernizacja budynków – 26,15%. Na uwagę zasługuje grupa rolników, która zamierza powiększyć gospodarstwo – 18,64% (tab.5). Jeżeli chodzi o kwotę planowanych wydatków to dominują wydatki 50–200 tys. zł. Są i tacy, którzy planują wydać powyżej 500 tys. zł, jest ich około 3% Jako główne powody nie podejmowania inwestycji badani wskazali

niskie dochody – 26,63% i zbyt małe gospodarstwo, które nie ma szans na rozwój – 22,7%, jak i nie oplaca się inwestować w rolnictwo – 13,87%. Na uwagę zasługuje także grupa beneficjentów projektu, która zamierza zmienić zawód – 11,41% nosi się z takim zamiarem.

Spośród ogółu badanych 309 osób nie udzieliło odpowiedzi odnośnie zamierzeń inwestycyjnych. Podobna grupa beneficjentów nie potrafiła wskazać kwoty jaką planują wydać na inwestycje. Wynika z tego, że ci spośród badanych, którzy nie wiedzą jeszcze czy będą inwestować nie mogli również wskazać planowanych wydatków (tab.5).

Tabela 5. Zamierzenia inwestycyjne, rodzaj i koszty planowanych inwestycji

Wyszczególnienie	Liczba Wskazań	Wariant I	Wariant II
Zamiar inwestowania w gospodarstwie			
W najbliższym roku	203	18,80	19,01
W okresie 2 – 4 lat	444	41,11	41,57
Za 5 i więcej lat	137	12,68	12,83
Nie zamierzam inwestować	284	26,30	26,59
Brak odpowiedzi	12	1,11	
Ogółem	1080	100,00	100,00
Jaki rodzaj inwestycji będzie realizowany			
Zakupem gruntów	231	14,92	18,64
Budową lub modernizacją budynków	324	20,93	26,15
Zakupem maszyn i urządzeń	532	34,37	42,94
Zakupem zwierząt – stado podstawowe	71	4,59	5,73
Zakupem lub budową innych środków trwałych	26	1,68	2,10
Inne	55	3,55	4,44
Brak odpowiedzi	309	19,96	
Ogółem	1548	100,00	100,00
Koszt inwestycji planowanych w ciągu najbliższych lat (zł)			
do 10 000 zł	14	1,30	1,87
10 000 zł – 30 000 zł	157	14,53	20,93
30 000 zł – 50 000 zł	96	8,89	12,80
50 000 zł – 100 000 zł	185	17,13	24,66
100 000 zł – 200 000 zł	153	14,17	20,40
200 000 zł – 500 000 zł	123	11,38	16,40
500 000 zł – 1 000 000 zł	20	1,85	2,67
ponad 1 000 000 zł	2	0,19	0,27
Brak odpowiedzi	330	30,56	
Ogółem	1080	100,00	100,00

Źródło: Jak w tabeli 1.

Tabela 6. Główne powody nie podejmowania inwestycji

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Jestem w podeszłym wieku	19	1,76	2,33
Nie mam następcy	54	5,00	6,63
Zbyt wysokie zadłużenie gospodarstwa	12	1,11	1,47
Pieniądze były potrzebne na kształcenie dzieci	23	2,13	2,82
Nie opłaca się inwestować w rolnictwo	113	10,46	13,87
Gospodarstwo nie wymagało inwestycji	29	2,69	3,56
Niskie dochody, które nie wystarczają na inwestycje	217	20,09	26,63
Zbyt małe gospodarstwo i nie ma szans na rozwój	185	17,13	22,70
Brak współmałżonka	24	2,22	2,94
Zamierzam zmienić zawód	93	8,61	11,41
Nie uregulowane sprawy własności	7	0,65	0,86
Inne	39	3,61	4,79
Brak odpowiedzi	295	27,31	
Ogółem	1110	102,78	100,00

Źródło: Jak w tabeli 1.

4. PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonych badań wynika, że rolnicy wyrażający gotowość podjęcia reorientacji zawodowej wywodzą się głównie z gospodarstw powyżej 5 hektarów, dominują gospodarstwa 5–30 ha. Beneficjenci projektu są to osoby młode do 40 roku życia z średnim i wyższym wykształceniem. Jako podstawowy cel działalności gospodarstwa wskazali produkcję głównie lub wyłącznie na rynek (78,7%). Ponadto 60% rolników oceniło swoje gospodarstwo jako rozwojowe lub mające szanse na rozwój. Wysoka samoocena co do możliwości rozwoju gospodarstwa znajduje potwierdzenie w rozmiarach sprzedaży podstawowych płodów rolnych (mleko, trzoda chlewna, zboża). Również poziom wydatków inwestycyjnych w minionych 10 latach jak i zamierzenia na przyszłość w pełni potwierdzają wysoką samoocenę rolników, a także wskazują na prorynkowy charakter gospodarstw. Tylko niespełna 10% rolników nie inwestowało w przeszłości, a w najbliższym czasie ponad 70% rolników zamierza inwestować.

Z przeprowadzonej analizy Indywidualnych Planów Reorientacji Zawodowej wynikają następujące wnioski:

- Gotowość reorientacji zawodowej wyrażają rolnicy i członkowie rodzin wywodzący się z gospodarstw towarowych produkujących wyłącznie lub głównie na rynek. Wśród tych rolników wzrasta jednak świadomość, że gospodarstwo ich już teraz albo w niedalekiej przyszłości nie będzie w stanie zapewnić dochodu gwarantującego utrzymanie rodziny.

- Z kolei reorientacją w małym stopniu zainteresowani są rolnicy z najmniejszych gospodarstw do 5 ha. Wynika to z tego, że część rolników i domowników wywodząca się z małych obszarowo gospodarstw już ma dodatkowe źródło dochodu. Natomiast rolnicy starsi, o niskich kwalifikacjach i małej mobilności przyjęła strategię przetrwania, dodatkowo ułatwia im to obowiązujący w Polsce system płatności obszarowych.
- Na uwagę zasługują uczestnicy projektu posiadający gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 hektarów, rolników takich było 72 tj. 6,67% wszystkich beneficjentów. Po dokładnym przeanalizowaniu Indywidualnych Planów Reorientacji Zawodowej okazało się, że głównym powodem dla którego zdecydowali się uczestniczyć w projekcie była chęć zdobycia uprawnień do obsługi maszyn samojezdnych (koparki, ładowarki), które mają w gospodarstwie, a nie poszukiwanie dodatkowego źródła dochodu. Z tych obserwacji nasuwa się ważny wniosek na przyszłość, że należy ograniczyć dostęp do projektu do tych rolników i domowników, którzy mają gospodarstwa mniejsze nierozwojowe i powinni poszukiwać dodatkowych dochodów poza gospodarstwem.

BIBLIOGRAFIA

- Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1997.
- Frenkel I., *Rynki wiejskie: Ziemia, Kapitał, Praca*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2001.
- Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa 2003.
- Frenkel I., *Pracujący w gospodarstwach rolnych. Tendencje zmian w latach 2005–2010*, [w:] Rosner A. (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, Instytut Rozwoju wsi i Rolnictwa PAN Warszawa 2012.
- Józwiak W., *Konkurencyjność polskich gospodarstw*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2008.
- Józwiak W., *Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa-kwestie efektywności i konkurencyjności*, IERIGŻ, Program Wieloletni 2005–2010, nr 181, Warszawa 2008.
- Karwat-Woźniak B., *Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych.*, [w:] Sikorska A. (red.), *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2005.
- *Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich założenia do „Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich”* Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T., *Dochody z tytułu zarządzania i ryzyka wybranych typów rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji*, „Zeszyty Naukowe BTN”, Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych. XLIV, Seria B Nr 58, Bydgoszcz 2005.

- Mańko S., Sass R., Sobczyński T., *Dochody z zarządzania i ryzyka w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstw i kierunku produkcji*, „Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomica” 2007, 254 (47).
- *Powszechny Spis Rolny 2010, Raport z wyników*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011.
- Sass R., *Zmiany struktury obszarowej rolnictwa w Polsce i w skali województw*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2013, nr 2.
- Sikorska A., *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa” 2013, nr 1.
- Wilkin J., *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich*, [w:] Problemy integracji rolnictwa 3/99, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa.1999.
- Zegar J., *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, GUS, Warszawa 2003.

FARM'S DEVELOPMENT POTENTIAL AND THE READINESS TO TAKE UP VOCATIONAL REORIENTATION BY FARMERS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES IN KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODSHIP

Summary: The purpose of the article is identify what is the production potential, investment plans, and self esteem as to the possibility of the development of farms by farmers- beneficiaries of the project „New profession, new chance”. 1242 Individual Plans of Vocational Reorientation of the project's participants were analysed. It results from the conducted studies, that the vocational reorientation's readiness is declared by farmers and members of their families coming from commercial farms of the area of 5–30 hectares. On the other hand, farmers from the smallest non-developmental farms up to 5 hectares are mostly not interested in reorientation, there are probably older farmers of low qualifications and small mobility, who have assumed the survival strategy.

Key words: *vocational reorientation of farmers, farm's potential, scale of production, investments.*

*Dr inż. Roman Sass
Kujawsko Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy
Ul. Piotrowskiego 12-14, 85-098 Bydgoszcz
tel 663 489 311
e-mail: roman.sass@wp.pl*